
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2011 (год. XX), ISSN 0861–7902

КНИГА ЗА ПОЗНАВАТЕЛНИТЕ ПРОЦЕСИ У БЪЛГАРИТЕ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Йорданка Захариева. *Промени в (по)знанието у възрожденския българин.* София: Авангард Прима, 2010. 380 с.

Трудът на Йорданка Захариева, защитен като дисертация за получаване на научната степен „доктор на науките“, има интердисциплинарен характер. Той, както пише самата авторка, е с лингвистична, историко-научна и културноантропологична насоченост. Тези насоки предопределят избора на съответната методология на изследването, а именно инструментариума на когнитивната наука, която е тясно свързана не само със съвременната наука за езика, но и с културната антропология, историята, психологията и др. По-специално за самата лингвистика когнитивизмът поставя в центъра на нейното внимание езиковата дейност на човека, разбираана не само като употреба на езика при обмяната на информация в комуникативния процес, но и като ментална и интелектуална дейност, свързана със съзнанието и мисленето. Както се отбелязва от специалистите, един от основните въпроси на когнитивната наука е въпросът как структурата на съзнанието е репрезентирана с помощта на езиковите знаци. Възвръщането на хуманитарния облик на лингвистиката може да се разглежда като постструктурна еволюция във възгледите за предмета на лингвистиката. Беше назрял моментът да се появи тъкмо такъв труд, какъвто е тази книга, издържан в парадигмата на когнитивната история на езика, етнологията и културната антропология, за да се проследят забележителните еволюционни процеси в концептуализацията на действителността – в случая в периода на Българското възраждане.

В труда си авторката защитава хипотезата, че чрез реално съществуващите и запазени в съответните писмени източници свидетелства може

да се проследи как постепенно през Възраждането се формира ново (по)знание, което ляга в основата на съвременното научно знание. За целта тя избира да проучи три представителни концептосфери, свързани с пространствената ориентация на българина, с дрехата и с книгата. На всяка от посочените концептосфери е посветена отделна глава в труда. Преди това са налице още увод и други две глави: в първата се разглежда езиковата ситуация през Възраждането, а втората е с теоретичен характер – в нея подробно се описват и дефинират понятията *концепт*, *концептосфера*, *концептуализация* и *категоризация*. Струва ми се, че е необходимо с повече доказателства да се обоснове ключовият характер през Възраждането на избраните три концептосфери и пренебрегването на други, не по-малко важни за този период на трансформация на познанието, напр. храната, дома (родното място, родината), родовата принадлежност, семейството, човешкото тяло и т.н. Авторката е отбелязала, че изборът на трите концептуални полета не е случаен, защото, от една страна, те не са били обект на научна разработка до този момент, и, от друга страна, защото са ключови в ментално и езиково отношение. Този извод би могъл да получи по-сериозна обосновка в смисъл, че тъкмо в рамките на тези концептуални полета сякаш най-добре се вписва новото, което променя манталитета на грамотния, образования градски човек.

И така, трудът на Йорданка Захариева, в общ обем от 380 страници, включва: увод, пет глави, заключение, обобщение, в което се дава списък на научните приноси, 15 приложения, списък на цитираната литература (повече от 360 заглавия), списък на източниците и именован показалец.

В **Увода** се обосновава авторското внимание към периода на Българското възраждане, който, както се напомня, е изключително важен за формирането на съвременното българско общество. Авторката пише: „Българското възраждане може да се интерпретира като предглобализационен период” (стр. 17), според нея това е началният етап на приобщаването на българите към съвременния глобализиран свят. Тази идея трябва да се развие още по-пълноценно, да се представи като основен теоретичен извод на основата на десетките доказателства, каквито намираме в конкретните анализи на промените в трите концептосфери. Би трябвало да се напомни обаче, че през този период българското общество, макар и бавно и мъчително, прави успешен опит да промени своя манталитет, да се отгласне от Ориента и да се възвърне към цивилизационния модел, основан на гръко-римската традиция. Ето защо по-точно е може би да се каже, че периодът на Българското възраждане е период

на европеизирането на българина. Това прекрасно би се съгласувало с анализите в дисертационния труд.

В Първата глава в стегнат вид се представят аспектите на възрожденската езикова ситуация, два от които се открояват като ключови за нея: изискването за отвореност към света, към другостта и човешкия опит и изискването за динамичност на човешкото търсене. Отбелязва се, че динамиката на езиковата ситуация през Възраждането променя не само традиционната езикова картина за света, но преобръща и цялостните представи и нагласи на възрожденския българин. Специално се акцентува на ролята на възрожденската печатна книга, довела през XIX век до „революция“ в информационната среда. Както изрично пише авторката, печатната книга през този период започва да играе ролята на нов тип комуникативен обект.

Втората глава е посветена на обосновката на избрания лингвокогнитивен ракурс на изследването на промените в познанието и знанието на българите през Възраждането.

Както посочих, следващите три глави са посветени на пространния анализ на вече известните три концептосфери: ориентирани в пространството, по-специално мисленето за посоките на света, отразено в техните наименования, промените в разбиранията за дрехите, регистрирани в езика, както и познанието у възрожденския българин за книгата, на което е отделено най-много място, в известен смисъл несъразмерно много място за сметка на първите две концептосфери. Това вероятно е направено и защото в анализите на първите две концептосфери се правят препратки към вече отпечатаните две книги на авторката, посветени тъкмо на тези въпроси, вж. „Явното и скритото в думите за дрехи през Българското възраждане (2006) и „Изменения в пространствената ориентация у възрожденския българин“ (2007). Все пак читателят остава донякъде с усещането за конспективност на проблематиката около първите две концептосфери и за донякъде разточителна, прекалено подробна и на места дори досадна с детайлите си информация относно проблематиката за книгите, отпечатани през Възраждането, и техните заглавия.

В третата глава се започва с анализ на състоянието на наивния модел за пространствено ориентирани, отразен в езика на българите през Възраждането. Наименованията на известните четири посоки на света следват четирите съставки на денонощието: утро – изток, вечер – запад, полунощ – север, полуден (пладне) – юг. Това отразява наивното и донаучно разбиране за движението на слънцето, което сутрин “изгрява” и

вечер “заязва”, т.е. движи се спрямо нас. Това е така нар. „соларна ориентация”, съчетаваща се предимно с „антропоцентричната ориентация” по отношение на юга и севера. Утрото се свързва с изгрева, вечерта със залеза, а по аналогия на тях северът е полунощ, а югът – полуден (пладне). В главата се проследява процесът на отстъпване на традиционния модел и въвеждането на по-модерния от 1870–1875 год. насам, за който обаче също трябва да имаме предвид, че ако не напълно, то отчасти отразява наивните разбирания за движението на слънцето около земята, а не обратното.

Интерес тук представляват изложението върху старинните време-пространствени представи, както и разсъжденията във връзка с терминологичната конкуренция между зем(л)еописане и география. В този терминологичен избор авторката съзира въпроси, свързани с избора на модел, основан на традицията или на настъпващата модерност. Още по-голям интерес предизвиква въпросът за хронологията около установяването на наименованието *посоки на света*. Авторката посочва, че преди да се наложи този хипероним, се употребяват термините *страна на света* и *точки на света*. Към разсъжденията за смисъла на *страна* и *точка* и на алтернативното *посока* бих могъл да добавя, че *страна* и *точка* отразяват един статичен когнитивен модел за разлика от „динамичното” *посока*, предполагащо движение от човека навън, отвореност към света. Препоръчвам на авторката да съгласува наблюдението си, че хиперонимът *посоки на света* се установява едва след като вече са се наложили конкретните наименования на посоките, т.е. по-късно, след Освобождението, с теорията за категоризацията на Дж. Лейкоф, която, както доказва той, се извършва според така нар. базисно равнище, намиращо се в средата на таксономичната йерархия от общо към частно. Когнитивно ориентираните теории на категоризацията отдават предимство именно на basic-level както от епистемична, така и от функционална гледна точка. Така напр. членовете на категориите от базисното равнище съдържат знание за целите категории, защото именно на това равнище се обобщават и съхраняват техните свойства (вж. известното произведение на G. Lakoff. *Women, Fire, and Dangerous Things: Chicago and London, 1987*).

В **четвъртата глава** се подлага на анализ така нар. “форемна” (от гръцки “дреха”) концептосфера – т.е. проследява се пътят в развитието на разбирането за дрехата. Напомня се, както вече отбелязах по-горе, че през Възраждането наименованието дреха (“наметка, подобна на ямурлук”) се разбира като видово, а не родово понятие. Водещи във форемната култура на възрожденския българин са християнските канони.

Разбирането “да бъдеш като всички от твоето общество” е елемент от възрожденската естетика. Това дава ориентация за публичния статус на човека. От средата на 19 век започва взаимодействие на традиционния и модерния модел в разбиранията за дрехата и нейните функции. Доказва се, че голяма част от опознаването на света се свързва с форемното пространство. Възрожденският българин схваща света, разделен на две – със светла (явна) и тъмна (скрита) част. Той съотнася това си разбиране с видимата и невидимата, скритата от очите на хората дреха. Първите съществени пробиви на модерния модел се осъществяват в разбиранията за долните (най-близките до тялото, скритите) дрехи. Би било интересно авторката да коментира концептуализацията на *гащите* като двусъставна структура за разлика от *ризата* например, която макар също да има два отвора, е концептуализирана като унитарна структура, с което ще вземе отношение и по разсъжденията на А. Вежбицка по този въпрос и нейното “англо-саксонско” обяснение на двусъставността на някои видове дрехи като резултат от пуританското културно наследство (вж. А. Wierzbicka. *Semantics. Primes and Universals*. Oxford: 1996, стр. 383–391).

За наблюденията си тук авторката използва два основни източника: речника на Найден Геров и *Градивото за български речник* на Кузман Шапкарев. Допълнителен материал, главно в сравнителен план, се привлича и от няколко по-нови речника.

Следващата, **пета глава**, която е най-обемна, дава пространна картина на библионимната концептосфера през Възраждането. Посочва се, че през старобългарския период и по-нататък във времето до Възраждането плуралното наименование *книги* отразява разбирането на концепта като континуум, което се свързва с представата за свещените текстове. Още в ранния възрожденски период започва да се налага тенденцията към дискретно категориално разбиране на книгата. Моделът *книга сия* отразява началните етапи в категоризацията на книгата като конкретен, дискретен предмет. Около средата на 19 век писменият тип култура надделява, с което започва да се формира и модерното научно познание. От 70-те години започва и съвременното разграничаване на субкатегоризациите в полето на книгата.

Основен източник на материал за класификация и интерпретация на заглавията на възрожденските книги е техният опис, направен от Маньо Стоянов (1957–1959). От описа са ексцерпирани 1092 библиони-ма, към които са прибавени още 279 заглавия, така че общият брой на източниците е 1371. Започва се с пространна картина на научния интерес

към заглавията на книгите като творчески, литературнохудожествен, езиков и културен феномен, след което авторката изяснява разбирането си за същността на така нар. библионими: това са „заглавията на възрожденските книги, които са подпространство (библионимно подпространство) от концептосферата на възрожденската книга”. В общата картина на особеностите на възрожденските заглавия се откроява наблюдението, че книгите през Възраждането са ориентирани най-вече към „фундамента на социума” – младите хора, възпитавани в духа на православието. Прави се оригинална класификация на библионимите, като се отделят четири основни модела: предбиблионимен, категоризиращ (с най-сериозен дял), характеризиращ (втори по честота) и *или*-модел. Следва подробен анализ на всеки от моделите, като най-голямо внимание е обърнато на категоризиращия модел.

В **заключението** се обобщават получените резултати. Акцентува се, че през 70-те години на 19 век започва съвременното разграничаване на модерните субкатегоризации. „Концептуалните промени, пише авторката, пренареждат сноповете от смисли за даден концепт и формират нови концепти. Факторът, който ги стимулира, е навлизането и масовизирането на печатната книга” (стр. 318). Следва да се имат предвид и променящите се икономически и политически условия. Нараства множеството от езикови реализации за един извънезиков обект. Когнитивните изменения предизвикват сериозни промени в семантиката, словообразуването, граматиката на българския език.

Трудът на Йорданка Захаријева е мащабно иновативно проучване на изключително интересните познавателни процеси, протичащи през Възраждането. Чрез пространен анализ на езиковите свидетелства, разглеждани като когнитивни феномени, се осветяват промените във форматите и устройството на съзнанието на българина през такъв “пиков” период, какъвто е Възраждането. Както вече се отбеляза, лансира се идеята, че Българското възраждане може да се интерпретира като предглобализационен период за България, като начало на процеса на интеграцията ни в съвременния глобализиран свят. Факторът, предизвикал процеса на промяна в светоусещането, манталитета и познанието на българите, това е информацията и нейното разпространение чрез печатната книга.

Трудът има приносен характер както за съвременната българска лингвистика, така и за етнологията, културната антропология, културологията, историята и изобщо за хуманитаристиката.

Стоян Буров